

ХУДОЖЕСТВЕНИЯТ ЖИВОТ НА СТРАНИЦИТЕ НА СП. „ЗАВЕТИ“ (1934–1940)

Доц. д-р Евгения Русинова

Няколко са причините, които насочиха избора ми към списание „Завети“. То има много широк профил (всички основни сфери на културния живот), който защитава редовно с разнообразни материали. Привлича автори-професионалисти, профилирани в отделните културни сегменти. Има претенции да отразява художествения живот (индивидуални, колективни и общи художествени изложби) и да пише и за отделни художници. При това е богато илюстрирано, включително с репродукции от произведения на изобразителното изкуство... Не бива да се подценява и периодът, в който излиза – на безпартиен режим, на обръщане към „националното“ в изкуството, темпорален отрязък на сравнително спокоен обществен живот и активна държавна политика към стопански и социален стабилитет. Същевременно, темата за рецепцията на изобразителното изкуство, на българския художествен живот и изложби се подценява при изследването на българския периодичен печат. Всъщност както много от вестниците, така и ред списания, излизали в периода между началото на века и 1944 г. отделят внимание с хроника и отзиви на изявите на българските живописци, скулптори и графици. Участието на Димо Кьорчев, Николай Райнов, Чавдар Мутафов, Григор Василев, Петър Тодоров с отзиви и статии в ежедневната преса, отделни по-обстойни текстове от сп. „Златорог“, „Изкуство и критика“ и др., са примери за многообразието на подобни публикации и значението на темата в интелектуалните среди.

Без да е сравнимо, „Завети“ е издание, което може да се впише, твърде условно, разбира се, в тенденцията,

очертана от „Искусство“ (I–II, 1895–1899), „Художник“ (I–III, 1905–1909) и „Художествена култура“ (I–VII, 1910–1912, 1914, 1927–1930). В много отношения в отразяване на художествения живот то запълва значителна празнина. Наистина на изложби, художествени факти и явления внимание отделят почти всички по-изявени следвоенни издания. „Златорог“ публикува обзори на общите художествени изложби. Сирак Скитник и Стефан Митов отразяват редовно художествени събития на страниците на в. „Слово“. За изложби може да се прочети епизодично както в ежедневници (например в цанковия „Демократически говор“ Чавдар Мутафов публикува няколко обстойни текста) така и в списания като „Училищен преглед“ и „Просвета“ (на П. Мутафчиев). Текущ преглед на художествените събития в столицата дават някои от т.нар. „женски списания“, особено „Беседа“ на Елисавета Консулова-Вазова. Илюстрирани с репродукции са и някои от вестниците, акцентиращи върху информацията и илюстрацията – типичен пример е „Обзор“ (I–II, 1933–1934). И въпреки това преувеличено е да се твърди, че има постоянно следвана тенденция да се откликва на разнообразните прояви в областта на изобразителното изкуство.

„Завети“ с право може да се определи като феномен на 30-те години. Без това да звучи като идеологическа характеристика то се вписва в тенденциите да се конструира „национален“, специфично български дневен ред на културния живот. Това е, от една страна, националистическата, идейно намираща се вдясно от центъра гледна точка за формиране на национално

самобитна култура (1). От друга, възгледите, изразявани в „Завети“, могат да се разглеждат и като своеобразна, изместена, реплика на движението за „родно изкуство“ и на дискусиите за съотношението национално-самобитно и Изток и Запад на литературния кръг „Стрелец“. Самото название на списанието кореспондира с появилото се към началото на 30-те години виждане за „заветите“ на Възраждането, като основна опорна точка в българското културно самопознаване и себеизява.

*** **

„Завети“ е амбициозно начинание на Никола Т. Балабанов (1893–1966), и Мирослав Минев (1898–1982) хора, изкушени в културната дейност (2). Първият е фактическият основател на списанието, вторият – негов организатор и ръководител до края. Списанието, както и появилата се по-късно поредица („библиотека“) „Завети“, могат да се разглеждат като един от най-впечатляващите български издателски „проекти“ в културната област между двете световни войни...

„Завети“ – „илюстрирано списание за наука, изкуство и обществен живот“, започва да излиза през януари 1934 г. и приключва съществуването си с брой втори на седмата си годишнина през февруари 1940 г. 3). През първата годишнина то излиза два пъти месечно (общо 20 броя), а от г. II, 1935 г. веднъж в месеца, общо 10 книжки годишно с традиционната пауза през месеците юли и август.

Изданието е във формат 4/о, при тираж, движещ се между 3000 и 5500 екземпляра, сравнително много висок за подобно списание. Излезлите общо 72 броя (някои двойни), съдържат статии, есета, културни прегледи, разкази, преводни текстове, отзиви за книги, театрални постановки и концерти, за изложби, хроника. Уводните статии, особено от година II нататък, са своеобразни акценти върху отделни моменти от националния културен живот.

*** **

По интересуващата ме сфера – изобразителното изкуство – на страниците на списанието могат да се открият два акцента. *Първият*, присъстващ с минимални изключения почти във всеки брой, са *отзивите за изложби* – индивидуални и колективни. Те се поместват предимно към края на всяка книжка под надслова „из-

ложби“ в рубриката „Културен преглед“. Представа се поне една изложба на книжка, но обичайно се публикуват отзиви за две-три изложби. Понякога текстовете (един или няколко) са от един автор, в други случаи са поместени отзиви от различни лица.

Прави впечатление, че проявите от изложбения календар на столицата се отразяват сравнително пълно. Представени са художници от различни поколения, от вече утвърдени и безспорни имена, до първи самостоятелни появи пред публиката. Отзивите отразяват един разнообразен календар на прояви. Проличава и специфичната топография на столичните изложби – Галерията на ул. „Аксаков“, салоните „ARS“, „Преслав“, на „Шестте“ са основните експозиционни места, за които в списанието се говори. Разглеждат се изложби и от салоните „Кооп“, „Кремона“, на „Алианс Франсез“ и др. Като изключение се отразяват изложби и от провинцията (напр. Пловдив), което не е израз на някакво пренебрежение към провинцията, а на реалните изменения на художествения живот в страната.

Позицията, която се заема в отзивите е, най-общо, добронамерена. Тази основна характеристика на публикациите не пречи водещата линия да бъде на вискателност и критичност. Същевременно, в отделни текстове надделява възторжената, положителната оценка. Анализът на текстовете налага извода, че при оценяването на изложби съществуват няколко изразени критерии – по отношение на изразни средства, влияние, място на изложбата в сравнение с други (единични или колективни) изяви.

Авторите показват професионализъм, познаване творчеството на отделните художници, на тенденциите на художествения живот. Текстовете са типични отзиви. Те се съсредоточават върху конкретната изложба, открояват отделни примери (включително с илюстрация). Не са големи по обем. Съдържат главно кратка оценка на събитието (типични са работите на Н. Т. Балабанов). Това са дисциплинирани, оперативни прегледи, в които няма излишни есеистични отклонения или теоретизации. Основното е определяне на мястото на изложбата, както в художествения живот, така и в творческата биография на съответния художник. Поощрения, препоръки и критика са трите аспекта при подобни текстове. „Завети“, чрез своите обзори на първо място отбелязва художествените факти и едва като

втора, неравномерно изразена тенденция, налага някаква представа (която би могла да се приема като обща, споделяна от неговите сътрудници) за изобразително изкуство и художествен живот. Отделните оценки, в значителна степен носят личния почерк на авторите си. Изразяват техните вкусове и предпочитания. В тях се оглеждат представите им за актуални теми и сюжети. С определена условност може да се обобщи, че личните предпочитания доминират. Всички автори показват база от общи познания за развитието на българското и за водещите тенденции в европейското изкуство.

Обединителна за публикациите за изобразително изкуство в списанието е представата за „родно“ по дух, сюжети и изказ изкуство, с „чисто българско съдържание“, притежаващо „избистреност“ по отношение изразни средства и чужди влияния (4). Тя се вписва в хоризонт от представи, чието начало може да се търси (предпазливо и с уговорки) още в края на 20-те години, Основният му патос идва от опитите за „национален“ прочит на културното наследство, актуалната културна действителност и културните задачи на бъдещето, характерен за 30-те години и повлиян, в определена степен и от политически парадигми, и от международни повеи – например неоклацистични (5).

Като автори на отзиви и по-обстойни прегледи за изложби се изявяват както утвърдени художествени критици, така и художници, а и специализирали се в направлението литератори и есеисти. От дългия списък имена, появили се под подобни текстове, трябва да се отбележат Сирак Скитник, Васил Захариев, Елисавета Консулова-Вазова, Александър Божинов, Ари Калъчев, Вичо Иванов, Константин Щъркелов, Райко Алексиев, Светослав Камбуров – Фурен, Вера Лукова. С изразено като честота и обем присъствие са Н. Т. Балабанов, Лукса Данаилова, Петър Горянски, арх. Цветан. Димитров.

Тази разнородна авторска група обхваща академично школувани и професионално ангажирани лица, от различни поколения, сред които едни от бележитите художествени критици и/или творци на изобразителното изкуство. Обединява ги съпричастност към развитието на националния художествен живот. С

повече на брой отзиви и по-интензивно участват представители на групата, която можем да обозначим с популярното тогава понятие „културтрегери“, интелектуалци, публицисти, които взимат становище, благодарение интензивните си културни интереси и занимания по проблемите на изобразителното изкуство...

Обзорите са ориентирани към публика с определени познания върху художествения живот и изобразителното, изкуство. Общото, обединяващо повечето текстове е акцентиранието върху разглежданата изложба в някоя от насоките: значението ѝ в развитието на художника; произведенията, заслужаващи внимание; недостатъци, предизвикващи критика. Различна, естествено, е нагласата при отделните автори: например Н. Т. Балабанов изразява повишена критичност. Той формира позиция на възискателност и на очакване, българското изобразително изкуство да достигне до определена завършеност и облик, отговарящи на идейния и естетически хоризонт на съмишлениците на „Завети“. Лукса Данаилова е по-обстойна в открояването на отделни произведения, тенденции и специфики на изложбите. С повече артистизъм, рязкост в преценките, но и с повече професионализъм в изказа и в трактовката на проблемите са текстовете на художници като Ари Калъчев.

Текстовете от художници в списанието (независимо отзиви за изложби или по-обстойни представяния на художници) са същевременно, в не малко случаи, презентация на творчески светоглед. Така публикациите дават представа и за възгледите на художници върху изкуството, върху художествения живот в страната и неговите тенденции.

В списъка представени чрез изложбите си художници личат имена, определящи, в едно или друго направление облика на художествения живот в разглежданото десетилетие като: Бинка Вазова, Стоян Венев, Невяна Ганчева, Данаил Дечев, Тодор Димитров, Марио Жеков, Христо Каварналиев, Преслав Кършовски, Цанко Лавренов, Александра Мечкуевска, Атанас Михов, Вера Недкова, Бенчо Обрешков, Живка Пейчева, Давид Перец, Милен Сакъзов, Патрики Сандев, Сирак Скитник, Веселин Стайков, Иван Табаков, Никола Танев, Иван Тричков, Петър Урумов, Иван Христов, Деню Чоканов, Олга Шеханова-Шишкова, Цветана Щилянова и др.

*** **

Вторият акцент се поставя, веднъж годишно, върху *общите художествени изложби (ОХИ)*, които се отразяват с големи обзорни материали. Те заемат средищно място в съответните книжки на списанието. Прегледите за изложбите са водещите годишни акценти при материалите за изобразителното изкуство. В тях се прави разрез през изявите и тенденциите при различните художествени дружества. Извеждат се както отделни постижения, така и се прави критичен преглед на други изяви/произведения на художници. Целта на материалите е да дадат обща картина, като посочат и водещи насоки на развитие. Независимо, че авторите са различни общата линия е на рекапитулация на актуалното състояние на българското изобразително изкуство. И тук, както при обзорите за изложби общият тон е добронамерен, критиките са поднесени не самоцелно, а в контекста на разбирането, че изкуството има своя насока на развитие, че отделните художници са изправени пред задачата да овладеят формата и цвета, да поднесат сюжет, тема и да направят внушение, които да прозвучат искрено.

Отразяването на ОХИ служи за своеобразен преглед на тенденциите в художествения живот в цялост и на насоките на развитие на отделните художнически дружества. Обобщените наблюдения на отделните автори могат да се изразят в следните изводи:

- българският художествен живот е богат на събития (изложби);
- българското изобразително изкуство е в процес на развитие;
- то не е достигнало фазата на изкристализиране, все още търси своя тематичен кръг и своите художествени похвати;
- на него се вменява мисия да достигне до дълбините на народната душа;
- сред факторите, затрудняващи успешното му развитие, е липсата на подготвена публика и отсъствието на меценати (6).

Текстовете за общите художествени изложби, подобно и на оценките в отзывите за отделните индивидуални изложби, разгледани като цяло, показват, че за българското изкуство в „Завети“ съществуват две констатации. Първата е на отчитане неговите постижения, втората – на отбелязване неговите противоречия. Те

са продукт на различното отношение към разбирането за „национално“, на различно отношение към модернизма, към социалната тематика, към експериментите с формата. Различни са и образците, които се предлагат като „насоки“ на следване. Едни са тези на модернизма, актуалните тенденции при самостоятелно развиващо се изкуство. Други са по зададени еталони за изкуство, обвързано с политическите идеи на режима („народническо“, „пропито с национален дух“, „родно“ и пр. определения).

Амбивалентността на оценките за ОХИ проличава изразено при XII ОХИ – 1938 г., за която са поместени две становища („два погледа върху художниците и техните творби“). Те изразяват два различни подхода. Ненко Балкански приключва краткия си преглед, в който извежда най-важните, според него, акценти с една негативна констатация за изложбата, която *„предлага щедро много творения, които обаче в много случаи идат да подсетят само за съществуването на автора им, но не и за напредъка на родното изкуство“* (7).

Светослав Камбуров-Фурен демонстрира констативното отношение, присъщо на повечето прегледи в списанието. В неговия преглед връх взема удовлетворението от разнообразието в художествения живот и от резултатите на изложбата, която *„бележи един истински възход на българската живопис – при значително повдигнат дух у майсторите на четката, с малко сравнителен баласт, при множеството с качества творби...“* (8).

Сумарно, от текстовете в списанията може да се изгради впечатление не само за многообразието/многоликостта на изобразителното изкуство, но и за това, че художествените критици ясно отчитат това многообразие. Такъв е и водещият мотив в оценката на Райко Алексиев за десетата, юбилейна ОХИ: *„...размахът на изкуството е толкова широк и индивидуалните творчески мирогледи тъй разнообразни, че дават изобилна възможност за най-различни отношения към резултатите“* (9).

Парадоксално, ситуацията от 30-те години, фиксирана в отделни оценки за индивидуални и общи художествени изложби освен с многообразие, впечатлява и с невъзможността да се подведе към някаква обобщаваща оценка от тогавашните наблюдатели. Вероятно, текстовете от „Завети“ маркират едно със-

тояние на художествения живот, на развитието на живописата, скулптурата, графиката и приложните изкуства, за което и по-късно, в годините на социализма, изкуствоведите ще бъдат затруднени да изведат някакви ясни насоки (10).

Списанието фокусира и уникални за времето си изложби с широк отзвук и изразено място в националния художествен живот. То извежда като акцент представянето на първата голяма ретроспектива, показана в началото на 1935 г. в царския манеж – „100 години българско изкуство“. Подобаващо е презентирана и изложбата на най-голямата частна художествен сбирка с произведения на чужди художници – тази на сбирката Личев. Двете изложби са представени от най-компетентните им познавачи – Богдан Филов, председател на сдружението, организирано ретроспективната изложба, и Никола Мавродинов, автор на каталога за сбирката на Личев (11).

На страниците на „Завети“ са отразени и чуждите изложби, организирани през тези години в столицата: на чешки художници, на съвременното италианско изкуство, на съветската графика (представени от В. Захариев), френската графична изложба (от Св. Камбуров – Фурен), изложбата с репродукции на християнското образцово изкуство (от Б. Денев) и пр.

Представянето на художествения живот чрез отзиви и общи прегледи се допълва с отделни статии върху цялостното творчество на художници. Те са изградени върху наблюдения от отделни техни изложби и други участия. Такива текстове са посветени на Вера Недкова (от Ал. Божинов), Борис Шатц (от А. Николов), Кирил Шиваров (от М. Иванов) и др. Други текстове взимат повод от изложби или други събития, свързани с отделен художник, за да дадат по-значителни обобщения. Двама, към момента общоприети ментори – Сирак Скитник и Чавдар Мутафов предават два акцента върху творчеството на Борис Денев. Николай Райнов есеистично представя брат си, керамика Стоян Райнов по повод петата му художествена изложба в залата на художествената академия (12).

Годините, когато „Завети“ излиза съвпадат с различни български участия в изложби в чужбина – Югославия,

Скандинавските страни, Чехословакия, Германия, САЩ. Европейска популярност получава Никола Танев. Макар и епизодично, в списанието се появяват текстове, отразяващи представянето на български художници извън страната с индивидуални и колективни изложби. Оформя се рубрика „Наши художници в чужбина“, поддържана от Н.Т. Балабанов (напр. г. IV, 1937, кн. 4–5, 7, г. V, 1938, кн. 1).

Не бива да се пренебрегва и участието на живеещи в чужбина български художници на страниците на списанието – Константин (Кочо) Гърнев представя събития от германския художествен живот, подвластен на културната политика на националсоциализма (13). Георги (Жорж) Папазов, към който в кръга „Завети“ изпитват определени симпатии, печата също свои текстове (14).

В списанието намират място и публикации, показващи художествения живот (или творчеството на отделен художник) в чужбина. Такива са текстовете на Ненко Балкански, отразяващи впечатленията му от парижкия художествен живот, от италиански художници и др. (г. VI, 1939), както и някои отзиви (напр. за изложбата на Жермен Ренго – Пелуз в София – г. II, 1937, кн. 7) и информации.

Макар и епизодични, появяват се текстове по теми, които могат да се определят като културно-историческо наследство – например старобългарско изкуство, народно изкуство и пр.

Трябва да се отбележи и значителното присъствие на жени-художнички. На тяхните прояви – индивидуални и колективни изложби и участие в ОХИ списанието отделя подчертано внимание. Това отношение е резултат преди всичко на промените в художествения живот, в който жените заемат, след началото на 30-те години ясно обособено място. От друга страна вниманието към тяхното творчество отразява и промените в нагласите на художествената критика, която припознава жените художнички и мястото им развитието на изобразителното изкуство. Тук трябва да се отбележи и отвореността на двамата издатели на списанието към актуалните тенденции на живота, а оттук и пълноправното, редом с мъжете, на жени – автори в „Завети“.

*** **

„Завети“ не създава нито лансира завършена концепция за изобразителното изкуство. Почти не се поместват по-общии проблемни текстове (ако изключим напр. някои тенденции от уводни статии) (15). В многобройните текстове за изложби, художници, отделни художествени факти обаче се отразява както многообразието на индивидуалните вкусове и гледни точки на авторите (някои от тях както бе споменато – художници!), така и общи моменти. Стях списанието има своя принос в оформяне на общ идейно-естетически фон (хоризонт), характерен за втората половина на 30-те години.

На своите страници „Завети“ представя художествения живот като едно от основните направления на българската култура. „Богато илюстрирано“ (според тогавашната терминология) с репродукции от картини, графика и скулптори списанието обръща подчертано внимание на визуалното представяне на онези артефакти, за които се пише на страниците му.

Няма да е преувеличено, ако се каже, че материалите, публикувани на страниците на списанието, са солиден преглед на столичния (а той в разглежданото време е основен, водещ, макар и не единствен) художествен живот. Издателите имат амбицията да хроникират проявите на националната култура, в чиито рамки отдават значително внимание на изобразителното изкуство. По времето, когато излиза „Завети“ е единственото, специализирано се по темата списание. Чрез големия брой и разнообразие на публикациите то предлага своеобразен профил както на художествения живот, така и на рецепцията на събитията в него, както актуалните, така и тези с исторически смисъл.

ЛИТЕРАТУРА

1. Литературният критик Владимир Василев от позициите на идеала за необвързаност с политически доктрини и самостоятелност на културното творчество например открива в поведението на кръга около списанието „приспособяване към режима „и“ полицейски курс“ – вж. **В. Василев**. Студии, статии, полемии. С., 1992, с. 404, 499 (текстове от 1940–1942 г.)

2. За Н. Т. Балабанов вж. Речник на българската литература. т. I. С., 1976, с. 72, а за М. Минев – пак там, т. II. С., 1977, с. 375.

3. Библиографска анотация в: Български периодичен печат 1844–1944. Анотиран библиографски указател. Т. I. С., 1962, с. 295, № 2126; сбита, приемлива характеристика – в: Речник на българската литература. Т. II. С., 1977, с. 43

4. Характерни внушения вж. **Балабанов, Н. Т.** Десета юбилейна обща изложба. // Завети, III, № 7, 1936, с. 143–145, по-специално, с. 145.

5. За тенденциите в българското изобразително изкуство, отчасти – художествен живот вж. **Маринска, Р.** 20-те години в българското изобразително изкуство. С., 1999; За идейния климат и влияния от авторитарния режим вж. **Димитрова, Т.** Между модернизма и тоталитаризма: проекции на държавната културна политика върху българския художествен живот през 30-те – началото на 40-те години. // Проблеми на изкуството, 1996, № 1, с. 3–13.

6. **Балабанов, Н. Т.** Цит. съч.; **Добрев, Цв.** XI обща художествена изложба // Завети, IV, 1937, № 8–9, с. 160–164.

7. **Балкански, Н.** За истинското изкуство. // Завети, VI, 1939, № 1, с. 9–10.

8. **Камбуров-Фурен, Св.** Възходът на родната живопис. // Пак там, с. 10–16.

9. **Алексиев, Р.** Творческа жизнерадост. // Завети, III, № 7, 1936, с. 133.

10. Ще приведа за сравнение оценка за тенденции, направена четиридесет години по-късно: „За историята и теоретиката историята на нашето ново изкуство изглежда някакси „плуваца“, неразчленена, аморфна – имаме художници, а трудно им се намира мястото в еволюцията на формите“ – **Аврамов, Д.** Стилони тенденции в съвременната българска живопис. // Българското социалистическо изкуство от тридесетте до седемдесетте години. С., 1978, с. 51.

11. **Филов, Б.** Сто години българско изкуство. // Завети, II, 1935, № 6, с. 113–115; **Мавродинов, Н.** Изложба в народния музей. // Завети, I, 1934, № 9, с. 19.

12. **Скитник, С., Ч. Мутафов.** Творческото дело на Денев I. // Завети I, 1934, № 7, с. 104–105. **Райнов, Н.** Приказки от глина. // Завети, IV, 1937, № 8–9, с. 165–166

13. **Гърнев, К.** Изложба на дегенерирали художници в Мюнхен. // Завети, IV, 1937, № 7, с. 155; **Същия.** Сто години пинакотека. // Пак там, VII, 1940, № 3, с.

14. Книгоиздателство „Завети“ публикува в едноименната си поредица **Папазов, Г.** Париж. Творчество и съдба на велики художници (Библиотека Завети, г. III, 1938, № 6), с предговор от Н. Т. Балабанов.

15. Като изолиран пример за обобщителен текст вж. **Йорданов, Й.** За старото и новото в живописата. // Завети, VI, 1939, № 4–5, с. 84–85.

